

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پژوهشکده علوم اجتماعی

رساله برای دریافت درجه دکتری در رشته علوم اقتصادی گرایش اقتصاد اسلامی

عنوان

نقد و بررسی الگوهای تأمین اجتماعی مرسوم و ارائه الگوی
سازگار با نگرش اسلامی

نگارنده

سید رضا حسینی

استادان راهنما

دکتر الیاس نادران

حجه الاسلام و المسلمین حسن آقا نظری

خرداد ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پایان نامه دکتری

نقد و بررسی الگوهای تامین اجتماعی مرسوم و ارائه الگوی
سازگار با نگرش اسلامی

سید رضا حسینی

استادان راهنما: دکتر الیاس نادران

حجه الاسلام و المسلمین حسن آقا نظری

استاد مشاور: دکتر حسین نمازی

خرداد ۱۳۹۲

شماره:.....

بسم الله الرحمن الرحيم

صور تجلسه دفاعیه رساله دوره دکتری

با عنایت به اتین نامه آموزشی دوره دکتری و مصوبه مورخ ۸۹/۸/۶ شورای آموزش پژوهشگاه، جلسه دفاعیه رساله دکتری آقای سید رضا حسینی دانشجوی رشته علوم اقتصادی (گرایش اقتصاد اسلامی) به شماره دانشجویی ۸۵۲۲۰۲۳۰۳ با عنوان: نقد و بررسی نظام تامین اجتماعی مرسوم و ارائه الگوی سازگار با نگرش اسلامی در تاریخ ۹۲/۳/۱۶ در محل دفتر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه واقع در تهران با حضور هیات داوران تشکیل شد و رای نهایی بر اساس کیفیت رساله، ارائه دفاعیه و نحوه پاسخ به سوالات به شرح زیر اعلام گردید:

رساله مورد قبول می باشد رساله با اصلاحات مورد قبول می باشد رساله مورد قبول نمی باشد
 درجه رساله امتیاز رساله تعداد واحد رساله

اسامی هیئت داوران	سمت	مرتبه دانشگاهی	موسسه	امضا
ایسر نادران	استاد راهنمای اول	رئیس	تهران	
حسن آقاگلوی	استاد راهنمای دوم	دانشیار	پژوهشگاه حوزه و دانشگاه	
دکتر حسین نمازی	استاد مشاور	استاد	دانشگاه شهید بهشتی	
عبدالواحد خلیلی	داور اول	استاد	دانشگاه شهید بهشتی	
دکتر فرهاد رهبر	داور دوم	استاد	تهران	
حاج آبراهام واکلمین دکتر سید فرهادی	داور سوم	دانشیار	دانشگاه علوم اقتصادی	
سید محمود حبیب حسینی	نماینده تحصیلات تکمیلی	دانشیار	تهران	

معاون پژوهشی، آموزشی و فناوری پژوهشگاه

رئیس پژوهشگاه علوم اجتماعی

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

شماره:

تاریخ:

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب ..سید رضا حسینی..... متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه/ رساله(با عنوان: .. نقد و بررسی الگوهای تامین اجتماعی مرسوم و ارائه الگوی سازگار با نگرش اسلامی..) حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این پژوهش از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات به آنها ارجاع داده و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است. این پایان نامه/رساله قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط پژوهشگاه از اعتبار ساقط خواهد شد. کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به پژوهشگاه حوزه و دانشگاه می باشد. حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی پایان نامه تاثیر گذار بوده اند در مقالات مستخرج از رساله رعایت خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانشجو

امضاء و تاریخ

تقدیم:

تقدیم به روح بلند بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام خمینی(ره)،

رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیه الله خامنه‌ای «مد ظله العالی»،

و ارواح طیبه شهیدان راه قرآن و اهل بیت (علیهم السلام)

و تقدیم به همسر و فرزندانم و ارواح پاک پدر و مادرم.

چکیده:

تامین اجتماعی یکی از مقاصد والای شرعی و اساسی‌ترین پایه‌های عدالت اجتماعی در اسلام است. آموزه‌های اسلامی در این زمینه حاوی عناصر حقوقی، اخلاقی، ارزشی و بینشی ویژه‌ای است که در جامعه صدر اسلام با اتکاء بر آن‌ها الگویی موفق از تامین اجتماعی برقرار گردیده بود. در سده‌های اخیر در بستر بنیادهای فکری و فرهنگی و تحولات صنعتی جوامع غربی الگوی جدیدی از تامین اجتماعی پدیدار گردید و به تدریج در کشورهای اسلامی نیز استقرار یافت. از آنجا که الگوی جدید از جهات متعددی، به ویژه در راهبردهای بیمه‌ای آن، با مبانی اسلامی متمایز بود، ارائه نظریه روزآمد اسلامی در این زمینه را ضرورت بخشید. با این حال، صرف نظر از محدود کسانی مانند شهید صدر «ره» که به طور مبنایی به تبیین موضع اسلام در این زمینه پرداخته‌اند، اندیشمندان مسلمان به خصوص فقیهان شیعه، این مسئله را در حد و اندازه یک نظریه سیستمی در چارچوب عدالت اجتماعی اسلام مورد توجه قرار نداده‌اند. الگوهای متعارف تامین اجتماعی هم‌اکنون با چالش‌های فراوانی از جمله بحرانهای عمیق مالی مواجه‌اند. از این رو طراحی الگوی روزآمدی که در ضمن برخورداری از مزایای الگوهای موجود، موجب بروز مشکلات جدیدی نشود، در صدر اولویت‌های پژوهشی سیاست اجتماعی کشورها قرار گرفته است. هدف این تحقیق آن است که با مطالعه تجربه تاریخی صدر اسلام و نقد و بررسی تجارب جوامع سرمایه‌داری و جمهوری اسلامی ایران و شناخت واقعیت‌های عینی موضوع، این مسئله را بر منابع معرفت دینی (اعم از نقلی، عقلی و تجربی) عرضه نموده و به روش اجتهادی، خطوط کلی چگونگی سامان‌دهی مشکلات تامین اجتماعی معاصر را در چارچوب دانش اقتصاد اسلامی تبیین نماید. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد نظام‌های تامین اجتماعی متعارف علیرغم اینکه نسبت به وضعیت عدم وجود آن‌ها موجب بهبود چشمگیر در سطح معیشت مردم گردیده‌اند، به لحاظ سازگاری درونی عناصر (مبنایی، اهداف و راهبردها)، نتایج عملکردی، و سازگاری با مبانی اسلامی با اشکالات نظری و چالش‌های عملی زیادی مواجه‌اند؛ بررسی این مسئله در چارچوب معرفتی اقتصاد اسلامی منتهی به کشف الگوی متمایزی از تامین اجتماعی (در محورهای مبنایی، اهداف، جایگاه، موارد تحت پوشش، سطح پوشش، راهکارها، منابع مالی و شیوه‌های مدیریت تامین اجتماعی) گردید. راهکارهای سه‌گانه تامین اجتماعی در این الگوی متمایز عبارتند از: تدارک خصوصی، تکافل عمومی و تضامن دولتی و اهم ویژگی‌های آن در مقایسه با الگوهای متعارف عبارتند از: نگاه توأمان به علت و معلول به جای معلول‌نگری؛ بهره‌مندی از عوامل معنوی به جای اتکای صرف بر ابزارهای مادی و قانونی؛ جامعه محوری به جای دولت محوری؛ استحقاق‌گرایی به جای عام‌گرایی؛ ترجیح منابع مالیاتی و روش پرداخت جاری به جای منابع بیمه‌ای و روش اندوخته‌گذاری؛ فراگیری، جامعیت و کفایت شرعی به جای تمرکز بر مرتبطین به بازار کار و اتکاء بر اقتضای محاسبات بیمه‌ای؛ منطقه‌گرایی و مشارکت‌جویی به جای تمرکزگرایی و شفافیت در جنبه‌های پس‌اندازی، پوشش ریسکی و توزیع درآمدی.

واژگان کلیدی: اقتصاد اسلامی، بیمه‌های اجتماعی، تامین اجتماعی، تکافل اجتماعی، عدالت اجتماعی،

فقرزدایی.

تقدیر و تشکر:

با تشکر از اساتید محترم آقایان: حجه الاسلام و المسلمین حسن آقا نظری، دکتر الیاس نادران و دکتر حسین نمازی که درسها و راهنماییهای ایشان در طول دوره آموزشی و نگارش این رساله سرمایه اصلی این تحقیق بوده است؛ تقدیر و تشکر از قبول زحمت اساتید محترم داور آقایان: دکتر عبدالامیر خلیلی تهرانی، دکتر فرهاد رهبر و حجه الاسلام و المسلمین دکتر سعید فراهانی فرد که استفاده از نکات نقادانه ایشان بر غنای این تحقیق افزوده است و قدردانی از زحمات مسئولین محترم پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: رؤسای محترم سابق و فعلی، معاونت محترم پژوهشی، اعضای محترم کمیته تحصیلات تکمیلی و مدیریت محترم تحصیلات تکمیلی که بدون پشتیبانی آنها انجام این تحقیق میسر نمود.

فهرست مطالب

۱	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۲	مقدمه
۴	۱-۱. بیان مساله
۴	۲-۱. سؤال‌های تحقیق
۵	۳-۱. فرضیه‌های تحقیق
۵	۴-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق
۷	۵-۱. اهداف تحقیق
۸	۶-۱. پیشینه تحقیق
۱۱	۷-۱. رویکرد و روش تحقیق
۱۴	۸-۱. مفاهیم اساسی تحقیق
۱۵	۱-۸-۱. تأمین
۱۵	۲-۸-۱. تامین اجتماعی
۱۸	۳-۸-۱. الگو
۱۸	۴-۸-۱. الگوی تامین اجتماعی
۲۰	فصل دوم: الگوی تامین اجتماعی در صدر اسلام
۲۱	مقدمه
۲۲	۱-۲. وضعیت اولیه تامین اجتماعی در آستانه ظهور اسلام
۲۴	۲-۲. مبانی الگوی تامین اجتماعی صدر اسلام
۲۴	۱-۲-۲. تحکیم مبانی اعتقادی
۲۵	۲-۲-۲. تحکیم مبانی اجتماعی
۲۹	۳-۲. موارد تحت پوشش تامین اجتماعی در صدر اسلام
۲۹	۱-۳-۲. تامین نیازهای متعارف فقیران
۳۰	۲-۳-۲. پرداخت بدهی بدهکاران
۳۱	۳-۳-۲. کمک به در راه ماندگان
۳۱	۴-۳-۲. آزاد کردن بردگان
۳۲	۵-۳-۲. تامین سالمندان از کارافتاده
۳۳	۶-۳-۲. رسیدگی به بیماران
۳۵	۴-۲. اقدامات و سازوکارهای اجرایی
۳۵	۱-۴-۲. پی‌ریزی اقتصاد سالم و ایجاد زمینه خود اتکایی افراد
۳۸	۲-۴-۲. بسیج مشارکت‌های مردمی
۳۹	۳-۴-۲. تاسیس دولت و نهادهای قانونی بیت المال
۴۲	۵-۲. وضعیت به دست آمده از اجرای نظام تامین اجتماعی صدر اسلام
۴۳	۱-۵-۲. دوره حیات پیامبر اکرم (ص)
۴۴	۲-۵-۲. دوره خلافت عمر بن خطاب
۴۴	۳-۵-۲. دوره حکومت امیرالمؤمنین (ع)
۴۴	۴-۵-۲. دوران عمر بن عبدالعزیز
۴۶	۶-۲. مختصات ساختاری الگوی تامین اجتماعی صدر اسلام
۴۶	۱-۶-۲. جامعه محوری (به جای دولت محوری)
۴۷	۲-۶-۲. استحقاق گرای (به جای عام گرای)
۴۷	۳-۶-۲. منطقه‌محوری (به جای تمرکز گرای)

۴۸	.....عدم دوگانگی میان منابع مالیاتی و منابع تامین اجتماعی
۴۸	.....تحلیل ویژگی‌های کارکردی الگوی تامین اجتماعی صدر اسلام
۴۸	.....۱-۷-۲. تقدم توانمند سازی و خود اتکایی افراد بر وابستگی به کمک‌ها
۴۹	.....۲-۷-۲. فدا نشدن تامین اجتماعی به پای اهداف رشد اقتصادی
۴۹	.....۳-۷-۲. برخورداری تامین اجتماعی از کارکرد عدالت بین نسلی
۵۰	.....۴-۷-۲. فراگیری تامین اجتماعی نسبت به اقلیت‌های مذهبی
۵۰	.....۵-۷-۲. توانایی تبدیل تهدیدها به فرصت‌ها
۵۱	.....۶-۷-۲. سبک بار بودن و عدم سنگینی بر دوش دولت:
۵۲	.....پیوست: گزیده‌ای از شیوه‌های ارائه خدمات درمانی در تاریخ تمدن اسلامی
۶۱	..... فصل سوم: الگوهای تامین اجتماعی در کشورهای غربی
۶۲	.....مقدمه
۶۳	.....۱-۳. وضعیت تامین اجتماعی در مکتب لیبرال - سرمایه‌داری
۶۷	.....۲-۳. عوامل پیدایی تامین اجتماعی در مکتب سرمایه‌داری ارشادی
۶۷	.....۱-۲-۳. جلوگیری از حاکمیت کمونیسم
۶۸	.....۲-۲-۳. جلوگیری از بحرانهای اقتصادی
۶۹	.....۳-۲-۳. وجود همبستگی میان رفاه افراد
۷۱	.....۴-۲-۳. تأملات مربوط به عدالت اجتماعی و رعایت حقوق افراد
۷۷	.....۳-۳. موارد تحت پوشش تامین اجتماعی
۷۷	.....۱-۳-۳. سالمندی و بازنشستگی:
۷۸	.....۲-۳-۳. بیماری و خدمات بهداشتی:
۷۹	.....۳-۳-۳. بیکاری:
۷۹	.....۴-۳-۳. فوت سرپرست خانواده:
۸۰	.....۵-۳-۳. عائله مندی:
۸۰	.....۶-۳-۳. ناتوانی در انجام کار:
۸۱	.....۷-۳-۳. نیازمندی:
۸۲	.....۸-۳-۳. سایر موارد:
۸۲	.....۴-۳. راهبردهای تامین اجتماعی
۸۲	.....۱-۴-۳. راهبردهای بیمه‌ای:
۸۳	.....۲-۴-۳. راهبردهای حمایتی:
۸۴	.....۳-۴-۳. راهبردهای امدادی:
۸۴	.....۵-۳. شیوه‌های تامین مالی تامین اجتماعی
۸۷	.....۶-۳. نهادهای ارائه دهنده خدمات تامین اجتماعی
۸۷	.....۱-۶-۳. خود فرد:
۸۷	.....۲-۶-۳. خانواده:
۸۹	.....۳-۶-۳. سازمانهای غیر انتفاعی و نهادهای خیریه:
۸۹	.....۴-۶-۳. دولت:
۹۰	.....۷-۳. دولت رفاه و تامین اجتماعی
۹۰	.....۱-۷-۳. پیدایش دولت رفاه و تحولات مفهومی آن
۹۴	.....۲-۷-۳. رویکردهای نظری به دولت رفاه
۹۴	.....۱-۲-۷-۳. رویکرد راست‌گرا
۹۸	.....۲-۲-۷-۳. رویکردهای سوسیال دموکرات

- ۳-۷-۲-۳. رویکرد راه سوم ۱۰۰
- ۳-۷-۳. مدل‌های دولت رفاه در کشورهای مختلف ۱۰۳
- ۳-۷-۳-۱. انواع دولت رفاه به لحاظ میزان مزایا ۱۰۳
- ۳-۷-۳-۲. مدل‌های دولت رفاه در مناطق مختلف ۱۰۴
- ۳-۷-۴. افول دولت رفاه ۱۰۹
- ۳-۷-۴-۱. تحولات سیاسی ۱۱۰
- ۳-۷-۴-۲. تحولات جمعیتی ۱۱۱
- ۳-۷-۴-۳. تحولات اجتماعی ۱۱۱
- ۳-۷-۴-۴. تحولات اقتصادی ۱۱۳
- ۳-۷-۴-۵. تحولات فرهنگی ۱۱۴
- فصل چهارم: نقد و بررسی الگوهای تامین اجتماعی در نظام‌های سرمایه‌داری** ۱۱۵
- مقدمه: ۱۱۶
- ۴-۱. دست‌آوردها و نقاط قوت تامین اجتماعی در عصر جدید ۱۱۶
- ۴-۲. خلأ تئوریک جایگاه تامین اجتماعی در جهان‌بینی اقتصادی نظام سرمایه‌داری ۱۱۸
- ۴-۳. تناقض اصول و هنجارهای نظام سرمایه‌داری با تامین اجتماعی ۱۲۰
- ۴-۳-۱. تناقض فردگرایی و خاستگاه تامین اجتماعی ۱۲۰
- ۴-۳-۲. تناقض آزادی اقتصادی و لزوم دخالت دولت برای برقراری تامین اجتماعی ۱۲۱
- ۴-۳-۳. تناقض مصرف‌گرایی و اهداف تامین اجتماعی ۱۲۱
- ۴-۳-۴. تناقض سودمحوری و انباشت ثروت با تعدیل توزیع ثروت و درآمد ۱۲۳
- ۴-۳-۵. تناقض ربا خواری و عدالت اجتماعی ۱۲۴
- ۴-۳-۶. تناقض لیبرالیسم اخلاقی و فرهنگی با نقش حمایتی نهادهای اجتماعی ۱۲۶
- ۴-۳-۷. تناقض رقابت اقتصادی و توازن اجتماعی ۱۲۷
- ۴-۴. ابهام و نقص در اهداف تامین اجتماعی ۱۲۷
- ۴-۴-۱. ابهام در تعیین محدوده کمی اهداف تامین اجتماعی ۱۲۸
- ۴-۴-۲. عدم شفافیت در اهداف توزیع درآمدی، جبرانی و پوشش ریسک ۱۳۰
- ۴-۴-۵. نقاط ضعف روش‌های تامین اجتماعی ۱۳۱
- ۴-۵-۱. عدم کفایت در امحاء فقر و تعدیل توزیع درآمد ۱۳۳
- ۴-۵-۱-۱. عدم کامیابی در محو کامل فقر ۱۳۳
- ۴-۵-۱-۲. اختلالات ناموجه در توزیع درآمد ۱۳۴
- ۴-۵-۲. عوارض نامطلوب بر متغیرهای کلان اقتصادی ۱۳۶
- ۴-۵-۲-۱. تضعیف پس‌اندازهای خصوصی ۱۳۷
- ۴-۵-۲-۲. تأثیر منفی بر میزان اشتغال ۱۳۸
- ۴-۵-۲-۳. اثرات متفاوت بر رشد اقتصادی ۱۳۸
- ۴-۵-۲-۴. سایر آثار ۱۳۹
- ۴-۵-۳. گسترش حجم دولت و تضعیف نهادهای مردمی (تمرکزگرایی) ۱۴۰
- ۴-۵-۳-۱. نمونه بودن پاره‌ای از طرح‌های دولتی از منظر سلب آزادی‌های افراد ۱۴۰
- ۴-۵-۳-۲. تعمیق وابستگی افراد به دولت و تضعیف کارکرد حمایتی خانواده و نهادهای خیریه ۱۴۱
- ۴-۵-۳-۳. پر هزینه بودن و دامن زدن به بحران‌های مالی دولت ۱۴۳
- ۴-۵-۴. افزایش مخاطرات اخلاقی و ناهنجاری‌های اجتماعی ۱۴۴
- ۴-۶. روند اصلاحات تامین اجتماعی در جهان ۱۴۶
- ۴-۶-۱. پیشنهادهای اصلاحی در مباحثات نظری ۱۴۶

۱۴۷	..... ۱-۶-۴. ۱. تجدید نظر در مفهوم و ماهیت رفاه:
۱۴۷	..... ۲-۱-۶-۴. ۲. تمرکز زدایی؛
۱۴۸	..... ۳-۱-۶-۴. ۳. شفاف سازی جنبه‌های توزیعی و غیر توزیعی؛
۱۴۹	..... ۲-۶-۴. ۲. اصلاحات پارامتریک
۱۵۰	..... ۳-۶-۴. ۳. اصلاحات ساختاری
۱۵۰	..... ۱-۳-۶-۴. ۱. انتقال از الگوهای رفاهی جامع به الگوهای محدود:
۱۵۱	..... ۲-۳-۶-۴. ۲. انتقال از نظام‌های بدون اندوخته به نظام‌های اندوخته گذاری:
۱۵۲	..... ۳-۳-۶-۴. ۳. خصوصی سازی و ایجاد نظام‌های چند لایه:
۱۵۳	..... ۴-۳-۶-۴. ۴. ایجاد طرح‌های بازنشستگی تدریجی (مرحله ای):
۱۵۴	..... میزان اثر بخشی اصلاحات
۱۵۵	..... ۷-۴. ۷. ارزیابی تامین اجتماعی معاصر با رویکرد انتقادی به نظام سرمایه‌داری.
۱۵۹	..... فصل پنجم: تامین اجتماعی در ایران
۱۶۰	..... مقدمه
۱۶۰	..... ۱-۵. ۱. پیشینه تامین اجتماعی قبل از انقلاب اسلامی.
۱۶۲	..... ۲-۵. ۲. مبانی تامین اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی
۱۶۲	..... ۱-۲-۵. ۱. منابع کشف و طراحی الگوی تامین اجتماعی
۱۶۳	..... ۲-۲-۵. ۲. مبانی و اهداف تامین اجتماعی
۱۶۴	..... ۳-۲-۵. ۳. حاکمیت عدالت اجتماعی بر تامین اجتماعی
۱۶۵	..... ۴-۲-۵. ۴. راهکارهای کلی تحقق تامین اجتماعی
۱۶۶	..... ۵-۲-۵. ۵. منابع مالی تامین اجتماعی
۱۶۷	..... ۳-۵. ۳. تامین اجتماعی در قوانین عادی و برنامه‌های پنج ساله توسعه
۱۶۷	..... ۱-۳-۵. ۱. ساختار نهادهای نظام جامع تامین اجتماعی
۱۷۰	..... ۲-۳-۵. ۲. حوزه بیمه‌های اجتماعی (غیر درمانی)
۱۷۳	..... ۳-۳-۵. ۳. حوزه بهداشت و درمان
۱۷۷	..... ۴-۳-۵. ۴. حوزه حمایتی و توانمند سازی
۱۸۲	..... ۵-۳-۵. ۵. حوزه امداد و نجات
۱۸۳	..... ۶-۳-۵. ۶. حوزه یارانه‌ها
۱۸۵	..... ۴-۵. ۴. نهادها و سازمان‌های نظام تامین اجتماعی
۱۸۵	..... ۱-۴-۵. ۱. سازمان‌های بیمه‌ای
۱۸۵	..... ۱-۱-۴-۵. ۱. سازمان تامین اجتماعی
۱۸۹	..... ۲-۱-۴-۵. ۲. سازمان بازنشستگی کشوری
۱۸۹	..... ۳-۱-۴-۵. ۳. سازمان بیمه خدمات درمانی
۱۹۱	..... ۲-۴-۵. ۲. سازمان‌های حمایتی و امدادی
۱۹۱	..... ۱-۲-۴-۵. ۱. کمیته امداد امام خمینی «ره»
۱۹۲	..... ۲-۲-۴-۵. ۲. سازمان بهزیستی کشور
۱۹۳	..... ۵-۵. ۵. بررسی نقاط قوت و ضعف تامین اجتماعی در ایران
۱۹۴	..... ۱-۵-۵. ۱. دستاوردهای نظام تامین اجتماعی ایران:
۱۹۶	..... ۲-۵-۵. ۲. فاصله وضعیت موجود تامین اجتماعی با وضعیت مطلوب
۲۰۰	..... ۳-۵-۵. ۳. عوامل ناسازگار با تامین اجتماعی در محیط پیرامونی تامین اجتماعی ایران
۲۰۰	..... ۱-۳-۵-۵. ۱. تورم
۲۰۱	..... ۲-۳-۵-۵. ۲. بیکاری و فضای نامناسب کسب و کار

۲۰۳	..... ۳-۳-۵-۵. فساد مالی و اداری
۲۰۴	..... ۴-۳-۵-۵. ناکارآمدی نظام مالیاتی و عدم توازن در درآمدهای دولت
۲۰۶	..... ۵-۳-۵-۵. شکاف ساختاری در الگوی درآمد - مصرف اکثریت خانوارها
۲۰۸	..... ۶-۳-۵-۵. روند تهدیدآمیز ساختار جمعیت و خانواده
۲۰۹	..... ۷-۳-۵-۵. عدم هدفمندی یارانه‌ها
۲۱۱	..... ۸-۳-۵-۵. سایر عوامل
۲۱۲	..... ۴-۵-۵. نقاط ضعف الگوی تامین اجتماعی ایران
۲۱۲	..... ۱-۴-۵-۵. خلأ تفویض نظریه تامین اجتماعی ایرانی - اسلامی
۲۱۳	..... ۲-۴-۵-۵. عدم سازمندی مناسب مشارکت‌های مردمی
۲۱۵	..... ۳-۴-۵-۵. عدم جامعیت، کفایت و قانونمندی راهبردهای حمایتی
۲۱۶	..... ۴-۴-۵-۵. مشکلات مالی صندوقهای بیمه اجتماعی
۲۱۷	..... ۵-۴-۵-۵. مشکلات ناشی از مدیریت سرمایه‌های متمرکز
۲۲۱	..... (ششم) عدم سازگاری پرداخت مستمری‌ها با محاسبات بیمه‌ای
۲۲۲	..... ۵-۵-۵. اشکالات و ابهامات فقهی - حقوقی
۲۲۲	..... ۱-۵-۵-۵. ابهام در ماهیت فقهی - حقوقی تامین اجتماعی بیمه‌ای و توجیه مشروعیت آن
۲۲۲	..... الف) رویکرد عقد انگاری بیمه‌های تامین اجتماعی و یکسان انگاری آن با بیمه‌های تجاری:
۲۲۳	..... ب) رویکرد دوگانگی بیمه‌های تجاری و تامین اجتماعی
۲۲۶	..... ۲-۵-۵-۵. ناسازگاری با عدالت اجتماعی از منظر اسلامی
۲۲۶	..... ۳-۵-۵-۵. ابهام در حد و حدود حق تامین اجتماعی
۲۲۷	..... ۴-۵-۵-۵. ناسازگاری تخصیص مزایای بازماندگان با احکام فقهی ارث
۲۲۸	..... ۵-۵-۵-۵. ابهام در شخصیت حقوقی سازمان تامین اجتماعی
۲۲۸	..... ۶-۵-۵-۵. شبهه مالکیت وجوه تامین اجتماعی
۲۲۹	..... ۷-۵-۵-۵. سایر اشکالات
۲۳۰	..... پیوست فصل پنجم: ماهیت و ساختار شرکت سرمایه‌گذاری تامین اجتماعی (شستا)
۲۳۲	..... فصل ششم: الگوی تامین اجتماعی سازگار با نگرش اسلامی
۲۳۳	..... مقدمه:
۲۳۴	..... ۱-۶. ماهیت کلی مسئله تامین اجتماعی در منابع اسلامی
۲۳۷	..... ۲-۶. اهداف تامین اجتماعی
۲۳۸	..... ۳-۶. مبانی تامین اجتماعی
۲۳۸	..... ۱-۳-۶. مبانی اعتقادی
۲۴۵	..... ۲-۳-۶. مبانی اخلاقی و ارزشی
۲۴۵	..... ۳-۳-۶. مبانی رفتاری
۲۴۸	..... ۴-۳-۶. مبانی سیاسی و اجتماعی
۲۵۰	..... ۴-۶. روش کشف و طراحی الگوی تامین اجتماعی
۲۵۳	..... ۱-۴-۶. مرحله استنباط احکام عناصر تامین اجتماعی
۲۵۴	..... ۲-۴-۶. مرحله ترکیب مفردات و شکل‌دهی الگوی تامین اجتماعی
۲۵۶	..... ۵-۶. مراتب نیازها و سطح پوشش تامین اجتماعی
۲۶۰	..... ۶-۶. موارد تحت پوشش تامین اجتماعی
۲۶۱	..... ۱-۶-۶. کمک مالی به فقیران و مساکین (یتیمان، زنان بی سرپرست، معلولان و...)
۲۶۵	..... ۲-۶-۶. حمایت از بیماران
۲۶۶	..... ۱-۲-۶-۶. پاکیزگی و سلامتی جسم و روان جزء ماهیت اسلام است.

- ۲۶۷.....نیاز به سلامتی از دیدگاه اسلام در رأس نیازهای معیشتی انسان قرار دارد.
- ۲۶۷.....سفرارش اسلام به حمایت از بیماران
- ۲۶۷.....بهداشت و درمان جزء لاینفک همه نظام‌های تامین اجتماعی معاصر است.
- ۲۶۸.....جبران حوادث مالی و انسانی.
- ۲۷۰.....حمایت از تشکیل خانواده
- ۲۷۰.....نیاز به تشکیل خانواده
- ۲۷۰.....حمایت از تشکیل خانواده برای حفظ معنویت و قداست جامعه ضرورت دارد.
- ۲۷۱.....تشکیل خانواده دارای آثار جانبی مثبت است و دخالت دولت در آن منطقی است.
- ۲۷۲.....حمایت از تشکیل خانواده از نظر شرعی نیز مطلوب است.
- ۲۷۲.....مقابله با عوامل تهدید کننده خانواده مستلزم برنامه‌های حمایتی است
- ۲۷۳.....تامین مسکن.
- ۲۷۵.....تامین اشتغال و حمایت از بیکاران
- ۲۷۶.....مزایای سالمندی.
- ۲۷۹.....راهکارهای اصلی تامین اجتماعی
- ۲۸۱.....تدارک خصوصی (از طریق نظام اقتصادی عادلانه).
- ۲۸۲.....رعایت جانب فقرا در توزیع فرصت‌ها و امکانات عمومی.
- ۲۸۳.....مبارزه با سوء استفاده از اموال عمومی
- ۲۸۴.....تنظیم عادلانه قوانین مربوط به توزیع درآمد میان عوامل تولید.
- ۲۸۴.....روان سازی بازار و تسهیل فضای کسب و کار در جهت امکان استفاده عموم از مواهب بازار.
- ۲۸۵.....تهذیب اخلاقی شرکت کنندگان در بازار.
- ۲۸۷.....تکافل عمومی
- ۲۸۸.....خاستگاه و اهمیت تکافل عمومی.
- ۲۸۹.....مزایای راهکار تکافل عمومی.
- ۲۹۰.....مراتب مسئولیت‌های مردم در مقابل یکدیگر.
- ۲۹۶.....سازوکار اجرایی تکافل عمومی.
- ۲۹۷.....تضامن دولتی
- ۲۹۸.....دلایل ضمان دولت در نصوص اسلامی
- ۳۰۰.....جایگاه تامین اجتماعی در میان اهداف و وظایف دولت
- ۳۰۳.....شیوه‌های ارائه خدمات تامین اجتماعی توسط دولت
- ۳۰۵.....نسبت راهکار تضامن با راهکارهای تکافل و تدارک.
- ۳۰۷.....مدیریت منابع مالی در الگوی تامین اجتماعی مطلوب
- ۳۰۷.....منابع مالی تامین اجتماعی در اسلام
- ۳۰۷.....درآمد ناشی از پس انداز و سرمایه‌گذاریهای خصوصی
- ۳۰۹.....وجوه خیریه و درآمد ناشی از اوقاف.
- ۳۰۹.....مالیاتهای منصوص شرعی
- ۳۱۰.....درآمد ناشی از مالکیت‌های دولت(انفال).
- ۳۱۱.....مالیاتهای حکومتی
- ۳۱۱.....اصول حاکم بر شیوه‌های مدیریت منابع در الگوی مطلوب
- ۳۱۲.....ترجیح منابع مالیاتی بر منابع بیمه‌ای
- ۳۱۲.....حاکمیت قاعده «یؤخذ من أغنیائهم و یرد علی فقرائهم» بر کسب و تخصیص درآمد تامین اجتماعی
- ۳۱۳.....رعایت تعادل و توازن میان درآمدها و هزینه‌ها

۳۱۴	..... استفاده از عوامل معنوی و اخلاقی برای تعدیل عرضه و تقاضای خدمات
۳۱۶	..... ۵-۲-۸-۶. سازماندهی چندمرحله‌ای در قالب خانواده- منطقه- مرکز
۳۱۶	..... ۶-۲-۸-۶. شفافیت ماهیت سرمایه‌گذاری‌ها و تمرکز آن‌ها در راهکارهای تدارک و تکافل
۳۱۸	..... پیوست فصل ششم: توضیح در باره مفاهیم حق، حکم و تکلیف:
۳۲۱	..... فصل هفتم: خلاصه، نتایج و پیش‌نهادها
۳۲۲	..... مقدمه
۳۲۲	..... ۱-۷. خلاصه و نتایج مربوط به سوال و فرضیه اول
۳۲۲	..... ۱-۱-۷. بررسی ماهیت الگوی تامین اجتماعی در نظام‌های سرمایه‌داری
۳۲۵	..... ۲-۱-۷. بررسی ماهیت الگوی تامین اجتماعی ایران
۳۲۵	..... ۳-۱-۷. بررسی نقاط قوت و ضعف الگوهای رایج در جوامع سرمایه‌داری
۳۳۰	..... ۴-۱-۷. نقاط قوت و ضعف الگوی تامین اجتماعی ایران
۳۳۴	..... ۵-۱-۷. روند اصلاحات تامین اجتماعی در جهان
۳۳۵	..... ۲-۷. خلاصه و نتایج مربوط به سوال و فرضیه دوم
۳۴۳	..... ۳-۷. پیش‌نهادها
۳۴۶	..... منابع و مأخذ

فهرست جداول

- جدول ۳-۱: هزینه‌های تامین اجتماعی (به نسبت تولید ناخالص ملی)..... ۹۳
- جدول ۳-۲: تنوع ارائه خدمات در رویکردهای رفاهی مختلف ۱۰۲
- جدول ۳-۳: تمایزات مدل‌های مختلف رفاهی از منظر سطح مزایا..... ۱۰۴
- جدول ۳-۴: اصول پایه‌ای نظام‌های بازنشستگی در هشت کشور اروپایی ۱۹۹۲..... ۱۰۶
- جدول ۳-۵: طبقه بندی Esping- Anderson از دولت رفاه‌ها..... ۱۰۹
- جدول ۵-۱: وضعیت شاخص‌های بیمه‌ای در سازمان تامین اجتماعی..... ۱۸۶
- جدول ۵-۲: میزان منابع کلان سازمان اجتماعی بر حسب نوع در آمد ۱۳۸۳-۱۳۷۵..... ۱۸۷
- جدول ۵-۳: مصارف انجام شده سازمان به تفکیک از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۳..... ۱۸۸
- جدول ۵-۴: جمعیت بیمه‌شدگان سازمان بیمه خدمات درمانی به تفکیک صندوق..... ۱۹۰
- جدول ۵-۵: سهم دهک‌ها از درآمد ملی..... ۱۹۳
- جدول ۵-۶: شاخص‌های نابرابری توزیع درآمد در مناطق شهری..... ۱۹۸
- جدول ۵-۷: نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ساله و بیشتر مناطق شهری به تفکیک فصول (۱۳۹۰-۱۳۸۰)..... ۲۰۲
- جدول ۵-۸: ترکیب درآمدهای دولت در ایران و جهان..... ۲۰۴
- جدول ۵-۹: میانگین سن در اولین ازدواج به تفکیک جنس ۱۳۵۵- ۱۳۹۰..... ۲۰۸
- جدول ۵-۱۰: درصد خانوار بر حسب جنس سرپرست خانوار ۱۳۵۵-۱۳۹۰..... ۲۰۸
- جدول ۵-۱۱: پیش‌بینی منابع و مصارف صندوق بازنشستگی کشوری تا پایان برنامه پنجم..... ۲۱۶
- جدول ۵-۱۲: درآمدها و هزینه‌های سازمان تامین اجتماعی..... ۲۲۰
- جدول ۵-۱۳: شاخص‌های مالی شرکت سرمایه‌گذاری تامین اجتماعی (شستا)..... ۲۲۰
- جدول ۵-۱۴: توزیع سرمایه‌گذاری‌های شستا در مقطع ۱۳۸۵/۳/۳۱..... ۲۲۱

فصل اول: کلیات و مفاهیم

مقدمه

«الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» (حج، ۴۱)

«همان کسانی که چون در زمین به آنان توانایی دهیم نماز برپا می‌دارند و زکات می‌دهند و به کارهای پسندیده و امی‌دارند و از کارهای ناپسند باز می‌دارند و فرجام همه کارها از آن خداست.»

الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على رسوله المصطفى محمد و آله الطاهرين. اللهم أخرجنا من ظلمات الوهم وأكرمنا بنور الفهم، اللهم افتح علينا أبواب رحمتك ويسر علينا خزائن علومك برحمتك يا أرحم الراحمين.

تامین اجتماعی به عنوان یکی از پایه‌های اساسی عدالت اجتماعی همواره از آرمانهای والای انسانی بوده و فریضه زکات که در قرآن کریم به عنوان یکی از رسالت‌های اصلی همه فرستادگان بزرگ خداوند معرفی شده است در راستای تحقق همین آرمان تشریح گردیده است. پس از ظهور تمدن جدید و مشکلات ناشی از الزامات و اقتضائات جوامع صنعتی، و پس از گذراندن دوره‌ای از انکار و تاییدها، امروزه ضرورت این امر مورد قبول همگان قرار گرفته است. در ماده ۲۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر تأمین اجتماعی از جمله حقوق اساسی انسان‌ها شناخته شد و سازمان بین المللی کار (ILO) و اتحادیه بین المللی تأمین اجتماعی (ISSA) در شعار اصلی خود اعلام نمودند که «صلح پایدار بدون عدالت اجتماعی و عدالت اجتماعی بدون تأمین اجتماعی نمی‌تواند وجود داشته باشد» (رک: پناهی، ۱۳۷۶، ص ۷۲)

ضرورت تأمین اجتماعی در جمهوری اسلامی برخاسته از نگاه عمیق اسلام به سعادت و تکامل اجتماعی انسان و نقشی است که تأمین اجتماعی در این زمینه ایفا می‌نماید. از این رو برقراری تأمین اجتماعی و رفع فقر و محرومیت از اقشار مختلف جامعه در زمره اهداف اصلی قانون اساسی ایران قرار گرفت و در اصول متعددی از آن، از جمله: اصول دوم، سوم، چهارم، بیست و یکم و بیست هشتم بر جایگاه مستحکم آن در فلسفه سیاسی نظام جمهوری اسلامی تأکید گردید و بالاخره در اصل ۲۹ آن به طور مشخص بر خورداری از تأمین اجتماعی به عنوان حقی همگانی به رسمیت شناخته شد.

تامین اجتماعی یک برنامه کلان اجتماعی است که از طرفی با مبانی اعتقادی و فلسفی نظام حاکم و از طرف دیگر با نظام‌های حقوقی، اخلاقی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی جامعه ارتباط دارد و به همین جهت الگوی تأمین اجتماعی در هر جامعه‌ای لاجرم باید به گونه‌ای طراحی شود که با مبانی فکری و عناصر سایر نظامات آن، سازگاری کامل داشته باشد. بر این اساس چنانکه از اصل چهارم قانون اساسی نیز استنباط می‌شود الگوی تأمین اجتماعی در جمهوری اسلامی، باید در عین حالی که از دستاوردهای مفید

بشری به صورت هدفمند و آگاهانه به طور کامل استفاده می‌کند، برخاسته از مبانی و اهداف اصیل اسلامی و اصول و راهکارهای دستیابی به جامعه نمونه (اسوه) بر مدار قرآن و سنت باشد. در راستای چنین ضرورتی این تحقیق الگوی تامین اجتماعی سازگار با مبانی اسلامی و اقتضائات جوامع امروزی به ویژه جمهوری اسلامی ایران را مورد بررسی قرار می‌دهد. از آنجا که سوابق آموزشی و پژوهشی محقق در زمینه‌های فقه، علوم قرآن و حدیث و علوم اقتصادی می‌باشد، در حالیکه حدالمقدور جوانب غیر اقتصادی موضوع مد نظر قرار خواهد گرفت، رویکرد غالب این تحقیق رویکرد اقتصاداسلامی خواهد بود.

مطالب تحقیق مشتمل بر هفت فصل خواهد بود. پس از فصل اول که به بررسی مفاهیم و کلیات تحقیق اختصاص یافته است، در فصل دوم، الگوی تامین اجتماعی در صدر اسلام را بررسی خواهیم نمود. پرداختن به موضوع این فصل به این هدف صورت می‌گیرد که می‌خواهیم ببینیم پدیده‌های نوین جوامع بشری در سنت فاخر و دیرینه ما چه سان مدیریت می‌گردید. بدون تردید صرف نظر از آن دسته از آموزه‌هایی که از اختصاصات آن عصر بوده و امروزه عتیقه محسوب می‌شوند، بسیاری از آنها نیز هستند که ارزش آنها برای حل مشکلات امروزی از هر کیمیایی بیشتر است، باید آنها را شناخت و در حل مشکلات امروز به کار بست. فصول سوم و چهارم به بررسی و نقد الگوهای تامین اجتماعی نوین در جوامع سرمایه‌داری اختصاص یافته است. اهمیت این موضوع بدان جهت است که این کشورها خاستگاه اولیه الگوهای هستند که هم اکنون کم و بیش در سایر کشورها از جمله کشور ما نیز در جریان هستند و بدون تردید مطالعه افزون بر یک قرن تجربه آنها علاوه بر این که شناخت ما را از زوایای موضوع کاملتر خواهد نمود، موجب آگاهی از نقاط قوت و ضعفی نیز خواهد بود که در پی‌ریزی مجدد الگوی تامین اجتماعی بر مبنای تعالیم اسلام برای دنیای معاصر، کارساز هستند. در فصل پنجم الگوی تامین اجتماعی در ایران را مورد بررسی قرار می‌دهیم. این موضوع از جهات متعددی برای تحقیق ما اهمیت دارد. زیرا از طرفی شاکله اصلی تامین اجتماعی در ایران بر مبنای سنت‌های جدید غربی شکل گرفته است و از طرف دیگر پس از انقلاب اسلامی تلاش‌های زیادی از طریق قانون اساسی، قوانین توسعه پنج‌ساله، قوانین عادی، آیین‌نامه‌های اجرایی و سیاست‌های اجتماعی جمهوری اسلامی برای سازگاری آن با مبانی اسلام و مکتب تشیع به عمل آمده است که باید به دقت نقاط قوت و ضعف آنها را بررسی نمود. افزون بر این شناخت اقتضائات شرایط کنونی ایران به عنوان نمونه‌ای امروزی از جامعه هدف الگوی پیشنهادی، جنبه‌های عملیاتی الگو را تقویت خواهد نمود. فصل ششم مهمترین فصل این تحقیق است که به تبیین الگوی تامین اجتماعی سازگار با نگرش اسلامی اختصاص یافته است. در این فصل مبانی، اهداف، راهکارها، موارد تحت پوشش، سطوح و مراتب پوشش، منابع تامین مالی الگو و شیوه مدیریت آن را